

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного управління
та національної безпеки
Кафедра економічної теорії,
інтелектуальної власності та публічного
управління

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

ГУМЕНЮК МИХАЙЛО МИКОЛАЙОВИЧ
(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

УДК: 336.131:614.2
(індекс)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ
ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ**
(тема роботи)

281 «Публічне управління та адміністрування»
(шифр і назва спеціальності)

Подається на здобуття освітнього ступеня магістр
кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело

М. М. ГУМЕНЮК
(підпис, ініціали та прізвище здобувача вищої освіти)

Керівник роботи:
ЯКОБЧУК Валентина Павлівна
(прізвище, ім'я, по батькові)

кандидат економічних наук, професор
(науковий ступінь, вчене звання)

Висновок кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління за результатами попереднього захисту: ГУМЕНЮКА Михайла Миколайовича допущено до захисту.

Протокол засідання кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління № _____ від «_____» січня 2023 р.

Завідувач кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління

к.е.н., професор
(науковий ступінь, вчене звання)

_____
(підпис)

Валентина ЯКОБЧУК
(власне ім'я та прізвище)

«_____» січня 2023 р.

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти ГУМЕНЮК Михайло Миколайович захистив
(прізвище ,ім'я, по батькові)

кваліфікаційну роботу з оцінкою:
сума балів за 100-бальною шкалою _____
за національною шкалою _____

Секретар ЕК

_____
(науковий ступінь, вчене звання)

_____
(підпис)

Настасія ПУГАЧОВА
(власне ім'я та прізвище)

АНОТАЦІЯ

ГУМЕНЮК М. М. Напрями вдосконалення економічної політики держави в умовах військової агресії. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». – Поліський національний університет, 2023.

Досліджено теоретичні та історичні фактори довоєнної економіки України, динаміка макроекономічної ситуації під час війни, руйнування інфраструктури, тенденції зовнішньої торгівлі та її перспектива, проблеми з державним бюджетом, змушене збільшення державного боргу тощо, вплив на українську економіку допомоги західних країн, обґрунтовано можливі шляхи зростання показників національного господарювання для впровадження в Україні під час, та після російського терористичного втручання.

Ключові слова: економіка, економічна політика, проблеми, російська агресія, тенденції показників господарювання, прогнози та перспективи.

SUMMARY

HUMENIUK M. Directions for improving the economic policy of the state in the conditions of military aggression. - Manuscript.

Qualification work for a master's degree in specialty 281 "Public Administration". - Polissia National University, 2023.

The theoretical and historical factors of the pre-war economy of Ukraine, the dynamics of the macroeconomic situation during the war (destruction of infrastructure, trends in foreign trade and its prospects, problems with the state budget, the forced increase in the state debt, etc.), the impact of aid from Western countries on the Ukrainian economy, and the possible ways of growth are substantiated indicators of the national economy for implementation in Ukraine during and after the Russian terrorist intervention.

Tags: economy, problems, Russian aggression, trends in economic indicators, forecasts and prospects.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ	8
ВИСНОВОК ЗА РОЗДІЛОМ	17
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИНАМІКИ УКРАЇНИ У ВОЄННИЙ ЧАС	18
ВИСНОВОК ЗА РОЗДІЛОМ	26
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	27
ВИСНОВОК ЗА РОЗДІЛОМ	35
ВИСНОВКИ	36
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	39
ДОДАТКИ	43

ВСТУП

Актуальність роботи. Вирішивши розпочати своє повномасштабне вторгнення в Україну, керівництво рф недооцінило силу української нації, рішучість і єдність НАТО, Європейського Союзу і глибину протистоянь війни в самому російському середовищі. Незважаючи на всю величезну допомогу Україні, західні партнери також серйозно прораховувались, їх стратегія стримування російського авантюризму та великодержавного шовінізму неодноразово зазнавала поразки. Свідченням цього стало здійснення рф широкомасштабної кібератаки на Естонію в 2007 році, вторгнення в Грузію в 2008, а в 2014 відбулось вторгнення в Крим та Донбас. Ці апетити рф розгорілись до бажання завоювати велику, незалежну Україну в цілому, знищити український народ як націю. За кілька місяців до вторгнення Захід колективно подвоїв стримування шляхом цілеспрямованих санкцій проти рф, зусиль по нарощуванню економічного і воєнного потенціалу України та присутності НАТО в Східній Європі [5].

З початком повномасштабного вторгнення рф в Україну, стратегічні напрями підтримки нашої держави західними партнерами знайшли більш ефективні інструменти впливу на російську економіку, спробували зробити її міжнародним ізгоєм і прийали захисту України, уникаючи прямого втручання та нарощуючи сили НАТО в регіоні, щоб запобігти ескалації до третьої світової війни. Сьогоднішні стратегії Заходу вже приносять певні дивіденди українській державі, агресор стає все більш ізольованим на міжнародній арені, його економіка руйнується, а військові дії в Україні провалюються [6]. На фоні менш оптимістичних урядових прогнозів щодо 2023 року, стає очевидною проблема ефективності економічної політики, подолання спаду суспільного виробництва, збереження стабільності економічних процесів, вибудова гелльштальту майбутніх економічних перспектив.

Найбільш актуальними, на сьогодні, є проблеми забезпечення української економіки фінансовими, людськими і матеріальними ресурсами, ці питання

знаходяться в полі досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених, експертів, практиків. Однак, велика кількість досліджень, які проводяться не в повній мірі визначають детермінанти економічного відновлення країни, прогалини економічної політики розвитку ресурсного забезпечення України. Таким чином, тема кваліфікаційної роботи є особливо актуальною для відновлення економічного та політичного ресурсу в період російської терористичної агресії, що викликало необхідність даного дослідження.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження потенційних можливостей та інструментів реалізації економічної політики України під час військової агресії та обґрунтування напрямів економічного зростання та відновлення ресурсного потенціалу.

Об'єктом є процес формування та реалізації економічної політики держави.

Предметом нашого дослідження є поєднання теоретико-методологічних та науково-прикладних аспектів удосконалення механізмів державного регулювання економікою в період воєнної агресії рф.

Завданнями дослідження є:

- визначення історичної еволюції концептуальної основи економічної політики держави;
- дослідження механізмів, інструментів та детермінант впливу на державного регулювання на економічні процеси;
- аналіз пріоритетних проблем економічної політики держави в період подолання воєнно-політичної та соціально-економічної кризи;
- визначення напрямів модернізації економічної політики України спільно з міжнародними партнерами в період воєнного стану;
- розкриття ролі міжнародного економічного партнерства в реалізації стратегічних напрямів державної економічної політики України;
- обґрунтування світового досвіду відновлення державою ресурсного потенціалу економічного розвитку в довготривалій перспективі.

Елементами наукової новизни представленого дослідження є спроба визначити пріоритетні напрями побудови ефективної моделі економічної політики України в період воєнної агресії.

Методи дослідження. В кваліфікаційній роботі були використані системні підходи до дослідження і моніторингу теоретико-методологічних та прикладних питань модернізації економічної політики та механізмів державного регулювання в період воєнної агресії РФ в Україну. Для більш повного і системного розкриття актуальних проблем регуляторних дій держави застосовувались інструменти аналогії, діалектики, аналізу, порівняння, експерименту, єдності логічного і історичного. В кваліфікаційній роботі було поєднано загальнонаукові та спеціальні методики оцінки результативності дій уряду за допомогою наукового абстрагування, монографічного підходу, використання бібліографічних даних, структурно-логічні, індуктивні і дедуктивні інструменти аналізу економіки тощо.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи доповідались на трьох науково-практичних конференціях в Поліському національному університеті, що нашло відображення в трьох наукових публікаціях.

Обсяг і структура. Кваліфікаційну роботу викладено на 38 сторінках. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Англійська класична політична економія була теорією економічних та соціальних реформ, у цьому зв'язку класичні економісти не були революціонерами, завжди виступали за неможливість застосування насильницьких дій держави у регулюванні економічних процесів і ринків, вони вважали, що засилля державного адміністрування приводить до надмірного та негативного впливу урядів на можливості ринкового саморегулювання і пропонували практично повністю скасувати директивні інструменти управління економікою з боку держави, це на їх думку історична основа ефективного функціонування суспільства. Вони виступали з критикою державних інституцій, які втручались в економічні процеси, це було протягом 500 років, тепер економічне життя країн принципово змінилось і є ряд детермінант, які роблять ринки неспроможними, а втручання держави різними інструментами, в тому числі адміністративними вкрай необхідним.

Останні десятиліття економічні та політичні події в Україні були досить непередбачуваними, а їх вплив на економіку вкрай суперечливим. Економіка швидко зростала між 2000 і 2004 роками, хоча й починалася з дуже низького старту, серед факторів зростання були девальвація гривні в 1999 році, зростання попиту на українські товари на зовнішніх ринках, високі світові ринкові ціни на сталь і різке зростання внутрішнього попиту на капітальні товари.

Однак у 2005 році економічне зростання різко сповільнилося, оскільки інвестиційний клімат постраждав від кампанії реприватизації, світові розцінки на метал раптово убули, а зростання імпорту сприяло збільшенню соціальних витрат і викликало девальвацію вітчизняної валюти. Останнє десятиліття визначилось зростанням приватного споживання і економіка знов набрала обертів, які були підтримані ростом грошових доходів домогосподарств і

розширенням банківського кредитування. Новий уряд повернувся до більш ліберального курсу, відбулось суттєве зниження податків на прибуток підприємств, відновлення спеціальних економічних зон і перекладення тягаря соціального страхування з роботодавців на працівників.

Розвиток зовнішньої торгівлі, протягом останніх десятиліть загалом характеризувався переорієнтацією торгових потоків з росії на європейські ринки, проте торговельні та інтеграційні відносини України з ЄС просунулись не так активно. Щоб зменшити енергетичну залежність від росії, «Енергетична стратегія України до 2030 року» передбачала збільшення вжитку атомної енергії та вугілля вітчизняного виробництва та масове впровадження енергозберігаючих технологій, у тому числі з залученням іноземних інвесторів.

Відносна політична стабільність передвоєнних років, після формування нового уряду, була пов'язана з збільшенням інвестицій та покращенням темпів економічного зростання. Але, поступове підвищення цін на імпортований природний газ негативно впливають на економіку України, тому зменшити торговий дефіцит і дефіцит поточних рахунків у довгостроковій перспективі потрібно було через диверсифікацію структури економіки і перехід від металів і хімікатів до товарів із високою доданою вартістю, що супроводжується впровадженням енергозберігаючих технологій [6].

В довоєнний період на економічну політику України істотно впливали очікувані зміни у світовому економічному середовищі, ринкова кон'юнктура тощо. Разом вони є тими, що призводили до обмеження зовнішнього попиту на український експорт. За таких умов неможливо було відновити економічне зростання за рахунок екзогенних факторів (без зміни умов зовнішньої торгівлі та підвищення конкурентоспроможності української продукції), а також досягти офіційно заявленого 2 % зростання ВВП. Такий висновок ґрунтується на тому, що за жорсткої внутрішньої політики жорсткої економії та скорочення грошової маси можливості зростання внутрішнього попиту обмежені.

Відповідно до вищезазначених викликів, які перешкоджають відновленню економіки, виникла необхідність змін в економічній політиці

держави для подолання залежності від зовнішніх запозичень, демонополізації банківського сектору та розширення доступності кредитів, особливо для малого та середнього бізнесу, підвищити кредитну спроможність для реалізації інфраструктурних проектів та підтримати інституції розвитку. Окреслені пропозиції щодо змін експортної політики України, зокрема щодо необхідності розширення квот на торгівлю з країнами ЄС, визначили умови, які могли сприяти успішній боротьбі за реалізацію «плану Маршалла» для України як інструменту модернізації економіки країни, в залежності, як ресурси, закладені в соціокультурних компонентах поведінки людей, могли бути використані для економічної модернізації [7].

Основними змінами, які більшою чи меншою мірою вплинули на економічний розвиток передвоєнних років, були:

1. Проблеми з приватизацією викликані неефективним управлінням державним майном і неможливістю його реалізації. Причинами стали зриви продажів об'єктів великої приватизації через їх незадовільні умови, в тому числі фінансові, особливостями участі в конкурсах, політизація управлінських рішень. Неможливість продати підприємства призвела до зниження їх привабливості, а також до зменшення їх оціночної вартості та можливих надходжень до бюджету.

2. Проблеми з відшкодуванням пільг та субсидій для підприємств житлово-комунального господарства.

3. Недостатнім обсягом інвестицій, несвоєчасним виділенням коштів фінансових організацій та інших коштів на інфраструктурні проекти

Макроекономічна стабілізація в країні відбувалась більшою мірою за рахунок посилення інфляційних процесів та підвищення доходів громадян, це вплинуло на розширення бази оподаткування і, відповідно, на податкові надходження [8].

Війна вплинула на країну багатьма способами, зокрема через виникнення гуманітарної кризи та активної міграції працездатного населення за кордон, що і в майбутньому негативно вплине на демографічний розвиток України та стан

ринку праці. Останні оцінки показують, що близько семи мільйонів українців залишаються за кордоном. Кількість внутрішньо переміщених осіб також становить майже сім мільйонів осіб. Основними проблемами залишаються брак грошей, труднощі з пошуком житла та роботи мігрантів – як за кордоном, так і всередині України. Велика частка наших біженців хотіла б повернутися до своїх домівок. Але з огляду на триваючі ризики та небезпеки, збільшення кількості людей, які повернуться, наразі мало ймовірно. Згідно з опитуваннями, лише 13% з біженців планують повернутися в Україну протягом наступних трьох місяців. Експертна оцінка прямої шкоди, завданої цивільній інфраструктурі та іншим об'єктам України, а також загальні економічні втрати величезні – в масштабі сотень мільярдів доларів[9] .

Після різкого спаду на початку війни економічна активність поступово відновлюється, відбувається адаптація бізнесу до нових умов, з відкриттям «зернового коридору», який дозволив Україні експортувати зерно з трьох своїх портів покращуються економічні показники експорту. Проте поточні матеріально-технічні проблеми, руйнування виробничих потужностей, ринкової та соціальної інфраструктури є стримуючими факторами та чинниками зниження реальних економічних можливостей країни.

У результаті падіння ВВП у 2022 році становить 32%, а ключовим фактором майбутнього відновлення економіки є припущення в НБУ прогнозу, що з середини 2023 року відбудеться зниження ризиків безпеки. Зокрема, повне відновлення роботи в чорноморських портах дозволить здійснити значне збільшення українського експорту. Посилиться масштабна бюджетна підтримка споживчого попиту, інвестиції у відбудову країни. У той же час величезні втрати робочої сили та виробничих потужностей, а також високі світові ціни на енергоносії сповільнять економічне відновлення. За таких умов зростання ВВП України буде помірним протягом наступних кількох років, приблизно на 4–5% [35].

Для ефективної економічної політики України у довгостроковій перспективі потрібно вивчати минуле, щоб кількісно визначити наслідки

потрясінь і, що більш важливо, окреслити найефективніші правила економічного зростання. Для періодів післявоєнного відновлення це досить складне завдання, як війни, так і будь-які військові конфлікти є надзвичайними подіями, і тому їх завжди важко порівнювати з історичною перспективою. Тим не менш, не дивно, що література надає вагомі докази того, що макроекономічні витрати на війни, як правило, дуже великі і тривалі. Недавнє дослідження МВФ на основі багатого набору даних про військові конфлікти, починаючи з 1990-х років, показує, що ВВП на душу населення становить приблизно на третину нижче через десять років після початку конфлікту [34].

Воєнна агресія створює безпрецедентні виклики для економічної політики держави, тому потрібно звернутись до історії, яка надає приклади ефективного та швидкого відновлення наслідків воєнних конфліктів. Відомий план Маршалла, або програма відновлення Європи, завжди згадується, коли ми говоримо про успішний перехід від економіки воєнного часу до процвітання в мирний час. Тим не менш, деякі економісти стверджують, що фундаментальний секрет успіху Європи полягав не в фінансовій підтримці самій по собі, а в інституційній готовності використовувати ці ресурси та розподіляти їх ефективно.

Є ряд прикладів фінансової підтримки з боку іноземних союзників, що фактично шкодять відновленню, а не прискорюють її розвиток та відновлення через відсутність інституційної готовності реалізації економічної політики. Справжній секрет післявоєнного успіху Європи може проявляється в фундаментальних і структурних змінах, ресурсне забезпечення поповнювалось швидкими темпами, ринок праці та заробітну плату лібералізувались, а контроль над цінами з боку держави зменшився. Тому, Україні сьогодні потрібно розумне макроекономічне управління і перспективна економічна політика, яка має вирішальне значення для успішного відновлення постраждалої інфраструктури та господарства.

Досвід Європи показує, що майже повністю паралізовану економіку після воєнний період, в якій відбувалось абсолютне економічне скорочення, висока

інфляція, знецінення грошової одиниці, спостерігалась відсутність зовнішнього фінансування, разом з тисячами смертей і зруйнованою соціальною інфраструктурою можна відновити шляхом результативного державного регулювання. Збільшення військових видатків та боргове фінансування через монетарну емісію лягли величезним тягарем на європейську економіку, що змусило уряди скоротити невійськові витрати, а Центральні банки розпочали політику монетарної стабілізації. Слідом за переконливими військовими успіхами, економічні реформи допомогли країнам ЄС відновити приватне споживання, стабілізувати його ринки та виграти війну економічно [10].

Сьогодні Європейська Комісія прийняла ряд рішень про створення ефективного економічного управління з орієнтирами на реформування економічної політики через вирішення ключових проблем, пов'язаних з поточною ситуацією, вони спрямовані на посилення стійкості до фінансових боргів та посилення сталого та інклюзивного зростання за допомогою інвестицій та реформ.

Ці орієнтири спрямовані на те, щоб система була простішою, прозорішою та ефективнішою, з більшою часткою націоналізації власності та кращим правозастосуванням, водночас дозволяючи реформи та інвестиції та скорочуючи високі показники державного боргу реалістичним, поступовим та стійким чином. Таким чином, реформована структура має допомогти побудувати зелену, цифрову та стійку економіку майбутнього, водночас забезпечуючи стабільність державних фінансів у всіх держав-членів відповідно до звернення президента фон дер Ляєн про стан Союзу на 2022 рік. Сьогоднішнє Повідомлення є результатом широкого охоплення зацікавлених сторін та держав-членів. Національні плани щодо забезпечення стійкості боргу та посилення стійкого зростання, закріплені в загальних рамках ЄС[36].

Пропонується перейти до прозорої системи нагляду в ЄС, що базується на оцінці ризиків, яка розрізняє країни, беручи до уваги проблеми державного боргу. Національні середньострокові фіскально-структурні плани є наріжним каменем запропонованих Комісією рамок умов. Вони об'єднали б фіскальні, реформаційні та інвестиційні цілі, включно з усуненням макроекономічних

дисбалансів, де це необхідно, в єдиний цілісний середньостроковий план, таким чином створивши послідовний і впорядкований процес.

Держави-члени матимуть більше свободи дій у визначенні свого шляху фіскального коригування, посилюючи національну відповідальність за свої фіскальні дії. Єдиний оперативний показник – чисті первинні витрати, тобто витрати, які контролюються урядом – слугував би основою для встановлення шляху фіскального коригування та проведення щорічного фіскального нагляду, таким чином значно спрощуючи структуру [33].

Як частина спільної системи ЄС, Комісія представить еталонний шлях фіскального коригування, що охоплює період у чотири роки, на основі своєї методології аналізу стійкості боргу. Цей базовий шлях коригування має забезпечити, щоб борг держав-членів зі значними або середніми борговими проблемами був переведений на правдоподібний шлях до зниження, а дефіцит залишався б достовірно нижче контрольного значення 3% ВВП, встановленого в Договорі. Потім держави-члени подають плани, що встановлюють їх середньостроковий фіскальний шлях, а також пріоритетні реформи та зобов'язання щодо державних інвестицій. Держави-члени можуть запропонувати більш тривалий період адаптації, подовжуючи шлях фіскального коригування до трьох років, якщо цей шлях підкріплюється низкою реформ та інвестиційних зобов'язань, які підтримують стійкість боргу та відповідають загальним пріоритетам і цілям ЄС [32].

Як третій крок, Комісія оцінить плани, надавши позитивну оцінку, якщо борг буде спрямований на спад або залишиться на розумному рівні, а дефіцит бюджету залишиться достовірно нижче контрольного значення 3% ВВП у середньостроковій перспективі. Рада схвалить плани після позитивної оцінки Комісії. Комісія буде постійно контролювати виконання планів, а держави-члени подаватимуть щорічні звіти про хід виконання планів для сприяння ефективному моніторингу та забезпечення прозорості.

Таким чином, країнам-членам буде надано більше можливостей для розробки своїх фіскальних траєкторій, впровадження більш суворих

інструментів економічної політики ЄС для забезпечення дотримання принципів демократії, вона буде активована, коли держава-член із боргом більше 60% ВВП відхиляється від погодженого плану видатків. Буде посилено механізми примусу, а застосування фінансових санкцій стане більш ефективним за рахунок зменшення їх розміру. Також будуть посилені репутаційні санкції. Макроекономічні умови для структурних фондів і для Фонду відновлення та стійкості будуть застосовані в подібному дусі, тобто фінансування ЄС також може бути призупинено, якщо держави-члени не вжили ефективних заходів для виправлення свого надмірного дефіциту.

Крім того, новий інструмент забезпечить реалізацію реформ та інвестиційних зобов'язань, які підтримають більш тривалий шлях адаптації. Невиконання реформ та інвестиційних зобов'язань може призвести до більш обмежувального шляху коригування, а для держав-членів єврозони – до накладення фінансових санкцій. Державне регулювання процесу макроекономічної невідповідності спрямоване на раннє виявлення потенційних макроекономічних ризиків, запобігання виникненню шкідливих макроекономічних дисбалансів і виправлення дисбалансів, які вже існують.

Пропозиції щодо реформування економічної політики ЄС зосереджені на посиленні діалогу між Комісією та державами-членами для створення кращого спільного розуміння викликів і політики, необхідної для їх вирішення. Це, у свою чергу, призведе до відповідальності держав-членів включити реформи та інвестиції, необхідні для запобігання або виправлення дисбалансів у їх національних середньострокових фінансово-структурних планах. Запобіжна роль регуляторної політики буде посилена в макроекономічному середовищі, що характеризується новими ризиками, що розвиваються. Оцінка того, чи існують дисбаланси, буде більш перспективною з метою виявлення та усунення дисбалансів, що виникають, на ранніх стадіях. Під час оцінювання того, чи було виправлено дисбаланси, більша вага приділятиметься розвитку тенденцій і тому, чи було впроваджено політику для усунення дисбалансів.

Після програмне спостереження буде оцінювати спроможність держав-членів, які скористалися програмами фінансової допомоги, виплачувати кошти. У рамках нової структури, зберігаючи законодавчий текст незмінним, Комісія пропонує застосовувати її по-іншому, встановлюючи більш чіткі цілі, з інтенсивністю структури, пов'язаною з цими цілями. Зокрема, після програмний нагляд буде зосереджений на оцінці спроможності погашення, моніторингу впровадження незавершених реформ і оцінці необхідності коригувальних заходів у контексті занепокоєння щодо спроможності погашення чи постійного доступу до ринку.

Швидке досягнення домовленості щодо перегляду фіскальних правил ЄС та інших елементів системи економічного управління є невідкладним пріоритетом на поточному критичному етапі для економіки ЄС. Держави-члени та Комісія повинні досягти консенсусу щодо реформи системи економічного управління перед бюджетними процесами держав-членів на 2024 рік. Комісія розгляне внесення законодавчих пропозицій на основі сьогоденного повідомлення та подальших обговорень. Він знову надаватиме вказівки щодо фіскальної політики на наступний період у першому кварталі 2023 року. Ці вказівки сприятимуть координації фіскальної політики та підготовці програм стабільності та конвергенції держав-членів на 2024 рік і надалі[33].

Починаючи з Маастрихтського договору 1992 року, система економічного управління ЄС допомогла створити умови для економічної стабільності, сталого економічного зросту та підняття ступеня зайнятості. Ці рамки складаються з рамок фіскальної політики ЄС (Пакт стабільності та зростання, Європейський семестр та вимоги до національних фіскальних рамок), Процедури макроекономічних дисбалансів та рамок для програм макроекономічної фінансової допомоги. Однак, незважаючи на те, що структура з часом еволюціонувала для усунення певних недоліків, вона також ставала все більш складною, і не всі інструменти та процедури витримали випробування часом [12].

Пропозиції, щодо трансформації економічної політики ЄС, є результатом аналізу ефективності системи економічного нагляду, яка вперше була запущена в лютому 2020 року на основі двох пакетів законодавчих реформ, які вимагають від Комісії переглядати та звітувати про застосування законодавства кожні п'ять років. Сьогоднішні орієнтири враховують широкі публічні дебати та процес консультацій, під час яких великий круг зацікавлених держав висловив свої погляди на ключові цілі рамкової програми, її функціонування та нові виклики, які необхідно вирішити.

ВИСНОВОК ДО 1 РОЗДІЛУ

Уроки, засвоєні з політичних заходів у відповідь на нещодавні економічні потрясіння, включаючи взаємодію між реформами та інвестиціями в рамках Фонду відновлення та стійкості, врахували пропозицію Комісії щодо реформованої структури. Пропозиції щодо реформ також сформовані вищими та більш різноманітними рівнями державного боргу та необхідністю сприяти інвестиціям для спільних пріоритетів ЄС, зокрема, для забезпечення екологічного та цифрового переходу та енергетичної безпеки в найближчі роки.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИНАМІКИ УКРАЇНИ У ВОЄННИЙ ЧАС

Війна, яка триває в країні, має катастрофічний вплив на економіку країни, так обсяги ВВП знизились приблизно на третину, а матеріальні збитки через руйнування інфраструктури перевищили 100 мільярдів доларів США і зростають щодня. Високий рівень інфляції, ослаблення валюти та дуже високий рівень безробіття завдають все більшої шкоди українському суспільству. Функціонування країни, включаючи виплату соціальних виплат, зарплат і пенсій, майже повністю залежить від зовнішньої фінансової допомоги. Незважаючи на те, що інтернаціональна допомога Україні нарощується, вона залишається недостатньою, що радикально збільшує державний борг.

Незважаючи на спостережувані позитивні тенденції, такі як збільшення експорту (зокрема, сільськогосподарських товарів) і стабілізація ринку палива, не слід очікувати істотного поліпшення економічної ситуації до закінчення війни. Насправді здається більш імовірним, що вона погіршуватиметься й надалі, враховуючи те, що Росія, швидше за все, продовжить свої атаки на українську інфраструктуру, а майбутнє морського експорту продовольства під питанням.

Війна викликала найбільший економічний спад в історії незалежної України, так порівнянні з подібним етапом 2021 року ВВП України знизився на 19,1% у першому кварталі 2022 р., в другому на 37,2%, а взагалі з січня по вересень 2022 року валовий внутрішній продукт впав на 30% і Національний банк України (НБУ) спрогнозував падіння ВВП України на 37,5% у четвертому кварталі року та на 33,4% за весь рік. Незважаючи на те, що цей прогноз дещо кращий, ніж припускався в найпесимістичніших сценаріях перших місяців війни (у червні Світовий банк прогнозував, що ВВП України посунеться на 45%), економічна ситуація в країні залишається вкрай складною [36].

Хоча у 2023 році очікується зростання ВВП, важко сказати, що буде справді динамічне відновлення: за прогнозами українського уряду, економіка зросте на 4,6%, тоді як Світовий банк передбачає збільшення на 3,3%, а Європейський банк реконструкції і розвитку прогнозує підйом ВВП на 8% за найкращими прогнозами. Зростаюча інфляція стає все більшою проблемою для України: у січні 2022 року вона становила 10%, у вересні – вже 24,6%, а до кінця року вона сягнула 30% [34].

Поступово послаблюється і українська валюта, після початку війни НБУ скував вартість гривні, яка на той час становила 29,25 долар США, а у липні 2022 року курс відкоригували до 36,6 гривні за долар, а реальний курс в обмінниках залишається на позначці 41 за долар. Уряд прогнозує, що до кінця 2023 року курс підніметься до 50 гривень за долар. Найбільше українців вразило подорожчання основних продуктів харчування: хліб і хлібобулочні вироби подорожчали на 36,6%, риба – на 40,7%, овочі – аж на 84,8% через окупацію Херсонської області, яка є основним виробником овочів в Україні. Крім того, зросли ціни на пальне (на 66,2%), що призвело до зростання транспортних витрат (на 41,1%)[35].

Водночас на початку жовтня мінімальна заробітна плата зросла з 6500 гривень (приблизно 178 доларів США) до 6700 (приблизно 183 долари США), а бюджет на 2023 рік не передбачає її подальшого перегляду. Згідно з прогнозом уряду, середня зарплата, яка в січні становила 14 600 гривень (приблизно 435 доларів США), у 2023 році має зрости до 18 500 (приблизно 550 доларів США), однак навіть це не вирішить проблему. Усе більшою проблемою для країни стає безробіття, так за даними опитування, проведеного групою «Рейтинг», до 39% українців, які мали роботу до війни, її втратили, НБУ повідомляє про рівень безробіття на рівні 35%, хоча галузеві експерти визначають його на рівні 40%. Ще одним викликом є той факт, що велика частина зайнятих отримує нижчу зарплату, ніж до російського вторгнення в Україну, через погіршення фінансового становища окремих компаній[36].

Розвиток підприємницького сектору є однією з важливих детермінант результативності економічної політики нашої держави. Не зважаючи на високу обмеженість і руйнацію усіх видів ресурсів, український уряд продовжує програму подання позик під незначні проценти малому і середньому бізнесу (від 5 до 9%). З початку війни станом на 10 жовтня було підписано 13,5 тис. кредитних договорів загалом на 54 млрд. грн. (біля 1,5 млрд. дол. США), окрім того, керівництво країни продовжує підтримувати роботодавців, які бажають перенести свій бізнес із охоплених війною районів у безпечніші регіони країни. За даними на 26 вересня, 1846 компаній заявили про бажання переїхати, а 558 компаній відновили свою діяльність на новій території. На сьогоднішній день важко чітко оцінити наслідки цих заходів, хоча, здається, їхній вплив не був дуже значним: до війни було зареєстровано понад 370 000 компаній, у тому числі 18 000 великих і середніх [36].

З початком війни ВР України унормувала ряд корективів до податкового законодавства, які значно полегшили ведення бізнесу, основні поправки мали на меті запобігти подальшому різкому зростанню безробіття та обмеженню ділової активності і включали такі заходи, як скасування мита та ПДВ на імпорт та акцизу на пальне. Це призвело до негативного ефекту в плані падіння бюджетних надходжень, так міністерство фінансів у червні підрахувало, що країна, у порівнянні з попереднім періодом, отримала лише 30% митних надходжень і 70% податкових надходжень до війни. Ряд експертів із самого початку критикували зниження податків як популістський крок, тому з 1 липня було відновлено мито та ПДВ (завдяки цьому лише за липень бюджет отримав понад 10 мільярдів гривень), кращих результатів вдалось досягнути з відновленням у вересні 2022 року акцизу на паливо[37].

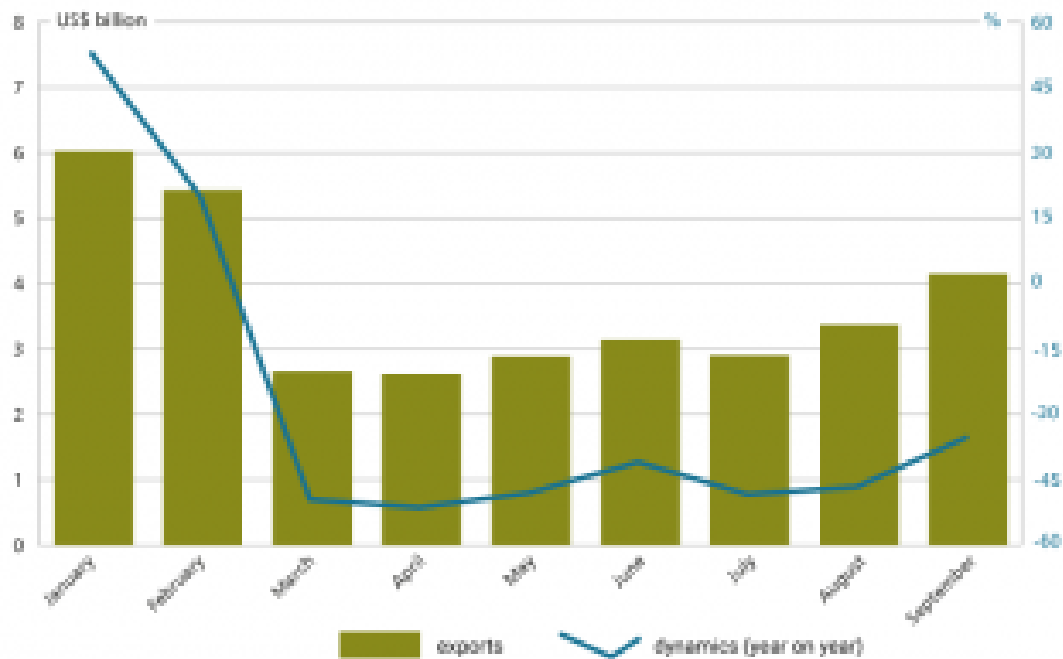
Економічна криза, викликана збройною агресією РФ, спричинила величезні бюджетні проблеми, так представниками уряду визначено, що передбачуваний брак бюджету буде складати у 2022 році 5 млрд. доларів США на місяць, хоча офіційні дані вказують на те, що в деякі місяці дефіцит нижчий (наприклад, у вересні він досяг 2 мільярдів доларів США). Основне

фінансування дефіциту відбувається за рахунок допомоги західних країн і світових фінансових інститутів, так за даними Міністерства фінансів України, з початку війни Україна отримала 19,4 млрд доларів, більшу частину з яких надали США (8,5 млрд доларів) і ЄС (2,9 млрд доларів) [15]. Найбільші іноземні платники до бюджету України (за даними Міністерства фінансів України, у млн. дол. США, станом на 4 жовтня 2022 р.): США 8490; ЄС 2908; Канада 1521; Міжнародний Валютний фонд 1410; ФРН 1373; Всесвітній Банк 929; Європейський Інвестиційний Банк 720; Японія 581; Велика Британія 577; Франція 332; Італія 330; інші країни 232,5 [37].

З початком війни підтримка західних країн надавалась у формі кредитів під низькі відсотки, а згодом (у дедалі більшій мірі) у вигляді безповоротних грантів. Загалом український бюджет отримав у 2022 році \$10,1 млрд. субсидій (переважно зі США) і \$9,3 млрд. кредитів. Головною проблемою зовнішньої допомоги є її нерегулярність, через що українському уряду складніше планувати витрати країни. Ще однією проблемою є затримки у виплаті допомоги, наприклад, у травні 2022 року Європейська Комісія оголосила про пакет мікрофінансової допомоги вартістю 9 мільярдів євро, але було перераховано лише 1 мільярд євро [33].

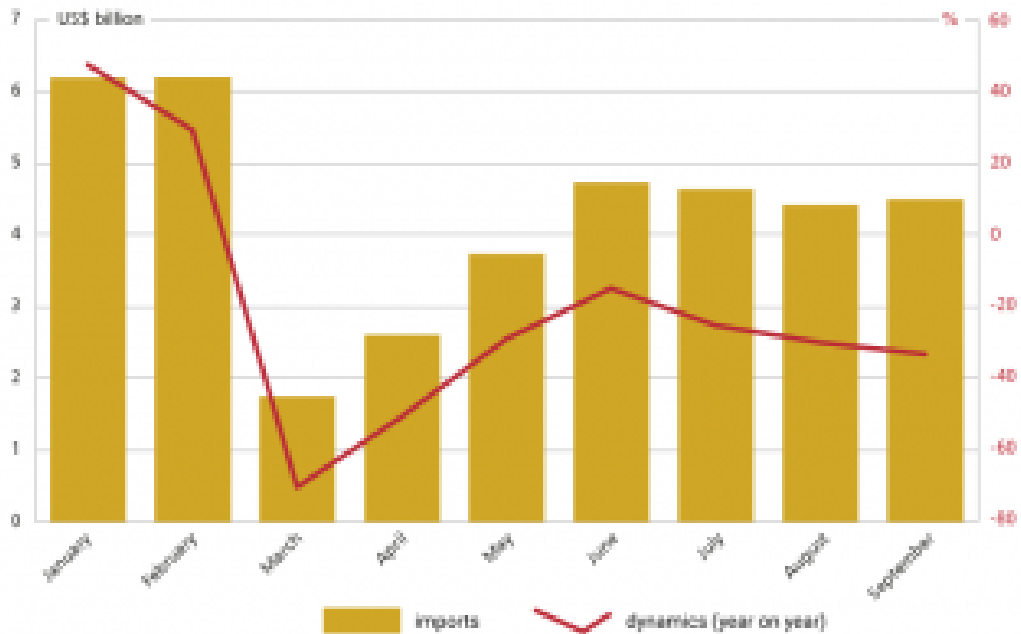
Неспроможність в умовах воєнних дій забезпечити ефективність власної економіки, Україні приходится покладатись на зовнішню допомогу масштаби якої сьогодні недостатні порівняно з потребами країни. Україна змушена випускати внутрішні облігації, які в основному купує НБУ, по факту це означає «друкування» гривень, так з початку війни таким методом казна країни поповнилась на 15 млрд. доларів. У результаті державний борг на кінець третього кварталу 2022 року досяг 3,6 трильйона гривень (приблизно 98,3 мільярда доларів США, тобто 65% довоєнного ВВП). За період воєнної агресії державний борг зріс на 839 млрд. грн (близько 22,9 млрд. дол. США за поточним курсом НБУ), з яких 638 млрд. грн. (коло 17,4 млрд. дол. США) припадає на зовнішній борг і 201 млрд. грн. (біля 5,5 мільярда доларів США) пішли на погашення внутрішнього боргу[36].

У зв'язку зі складним економічним станом, Україна змушена приймати політичні дії, які спрямовані на призупинення погашення боргів, і деякі її дії виявилися частково ефективними, так у вересні 2022 року Міністерство фінансів України підписало меморандум з кредиторами G7, згідно з яким Україна призупиняє погашення боргу до кінця 2023 року, оскільки це дозволить країні заощадити 3,1 млрд. доларів. Як гарантують економічні партнери, іноземна допомога буде зростати і в наступному році. Прийнятий у першому читанні проект бюджету передбачає видатки в 2,5 трильйона гривень, з яких лише 1,3 трильйона планується отримати з доходів бюджету, більше третини запланованих видатків піде на військові цілі (заробітна плата та закупівля обладнання для армії). За оцінками України, зовнішня допомога у 2023 році сягне 38–43 млрд. доларів (залежно від прийнятого обмінного курсу), тобто понад 3 млрд. доларів на місяць; це дасть змогу покрити майже половину видатків бюджету [34].

Рис. 2.1. Експорт товарів з України та його динаміка у 2022 році

Джерело: адаптовано автором на основі даних Державної служби статистики України [34].

Рис. 2.2. Імпорт товарів в Україну та його динаміка у 2022 році

Джерело: адаптовано автором на основі даних Державної служби статистики України [34].

Вторгнення Росії в Україну викликало колапс зовнішньої торгівлі України, причиною зовнішньоекономічної кризи стала передусім блокада портів України на Чорному та Азовському морях, на які перед війною припадало приблизно 70% зовнішньої торгівлі. Відповідно, у березні експорт впав на 50%, (рис. 2.1), а імпорт – до 71% порівняно з тим же місяцем минулого року. (рис. 2.2).

Щоб стати економічно ефективною, Україна була змушена швидко створювати альтернативні маршрути для транспортування товарів і знаходити інші джерела продуктів, які вона імпортувала з Росії та Білорусі до війни, зокрема палива. До цього часу на Росію та Білорусь припадав 71% палива, імпортованого Україною, щоб змінити це, Україна почала більше використовувати свої дунайські порти (передусім ті, що транспортують продовольство) та пункти пропуску на кордоні з країнами ЄС (переважно Польщею та Румунією). Завдяки цьому заходу експорт автомобільним транспортом зріс з 444 тис. тонн у березні до 1,4 млн. тонн у вересні, а експорт товарів, що перевозяться залізницею, зріс з 2,4 млн. тонн до 2,8 млн. тонн.

Однак ці зміни пов'язані з багатьма логістичними проблемами (різна ширина залізниці, низька пропускна здатність українських доріг), які ще не повністю вирішені [35].

Ключем до активізації зовнішньої торгівлі стало часткове розблокування трьох чорноморських портів (виключно для сільськогосподарських товарів) у рамках «зернового коридору». Це відбулося дякуючи договору, підписаному 22.07.2022 р. між Україною, Туреччиною та ООН. В результаті зовнішня торгівля товарами зросла з 2,9 млрд. доларів США в липні до 3,4 млрд. доларів США в серпні та 4,1 млрд. доларів США у вересні. Незважаючи на те, що це безсумнівний успіх, слід мати на увазі, що порівнюючи з аналогічним періодом 2021 року експорт у вересні все одно був меншим на 35%, а імпорт – на 33% [36].

Війна викликала величезні втрати в ринковій і соціальній інфраструктурі країни, так з початку вторгнення росії в Україну в рамках проекту «росія заплатить», аналітичний центр Київської школи економіки за підтримки Офісу президента України та міністерств економіки та інфраструктури, брав участь у моніторингу та документуванні збитків, які виникли у інфраструктурі країни. Для оцінки руйнувань використовувалась загальнодоступна інформація, зокрема спеціальний інтернет-сайт, де кожен громадянин міг повідомити про пошкодження чи руйнування будівель.

Станом на 5 вересня експертами прямі збитки були визначені в межах 114,5 млрд. доларів США, основну частину цієї суми (понад 72%) становлять житлові будинки (47,8 млрд. доларів США) та транспортна інфраструктура (35,1 млрд. доларів США). Внаслідок війни постраждали: 131 тис. житлових будинків, 422 промислові об'єкти, близько 2,5 тис. шкіл і університетів, 188 тис. автомобілів, 9,5 тис. автобусів, майже 500 трамваїв і тролейбусів, понад 500 адміністративних будівель, майже 1000 лікувальних корпусів [37].

Варто зауважити, що за останні чотири місяці прямі збитки істотно не зросли, так наприкінці травня 2022 року аналітичний центр Київської школи економіки оцінював їх у \$105,5 млрд. Така ситуація може бути спричинена

певною стабілізацією на більшості фронтів війни та обмеженою кількістю авіаційних і ракетних ударів у внутрішній частині України. Важливою проблемою є складність оцінки збитків на підконтрольних Росії територіях, переважно в Луганській та Донецькій областях. Водночас найближчим часом можна очікувати зростання збитків та відповідних оцінок вартості реконструкції, оскільки звіт було підготовлено до визволення Збройними Силами України великої частки Харківського регіону (загалом близько 8000 км²), включаючи міста Ізюм та Куп'янськ. Оцінка не охоплює наслідки ракетних ударів 10 і 11 жовтня, внаслідок яких були зруйновані або зіпсовані об'єкти енергетики в 11 областях України, включно з Київською [38].

Таблиця 2.1.

Оцінки KSE щодо руйнування інфраструктури України станом на вересень 2022 р.

Категорія	Оцінка втрат (млн. дол. США)		
	Прямі втрати	Непрямі втрати	Витрати на реконструкцію
Житлове будівництво	47,8	3,5	75,3
Дорожня інфраструктура і аеропорти	35,1	18,7	51,1
Активи компаній	9,7	30,3	19,7
Сільське господарство	4,3	23,4	17,5
Публічна сфера	0,2	6,4	6,6
Транспорт	2,7	0,4	5,0
Освіта	4,4	2,1	5,4
Торгівля	2,1	23,3	3,9
Енергетика	1,8	11,6	3,5
Інше	6,4	10,7	9,7
Загалом	114,5	130,4	197,7

Джерело: адаптовано автором на основі даних Державної служби статистики України [36].

За прогнозами вітчизняних науковців, функціонування країни, в період посилення агресії РФ, буде залежати від обсягів фінансової допомоги західних країн і міжнародних інституцій як під час війни, так і протягом багатьох місяців після закінчення війни. Як показали останні зустрічі Рамштайн, ЄС та США вживають безпрецедентні заходи для встановлення механізму, який дозволить щомісяця перераховувати до бюджету України 1,5 млрд. євро. Крім того, за

повідомленнями ЗМІ, США мають намір надавати Україні підтримку на суму 1,5 мільярда доларів щомісяця, поки триватиме війна. Під питанням, як вплинуть вибори до Конгресу США на допомогу Україні, оскільки демократи можуть втратити більшість у Конгресі. Допомога Україні користується двопартійною підтримкою, однак є кола в Республіканській партії, які не бажають виділяти додаткові кошти Україні.

ВИСНОВОК ДО 2 РОЗДІЛУ

Поки тривають інтенсивні військові дії, не варто очікувати покращення економічної ситуації в Україні за рахунок власних економічних потужностей. У прогнозах на 2023 рік передбачається невелике зростання ВВП, хоча представники української влади визнають, що не виключають рецесії (залежно від розвитку військової ситуації). Все ще існує ризик того, що країна буде паралізована через знищення її критичної інфраструктури, прикладом чого є масові ракетні обстріли, це призводить до дестабілізації електромережі, аварійні відключення електроенергії негативно вплинуть на виробництво тих компаній, які все ще працюють у промисловому секторі. Важко оцінити, чи можна буде зберегти зростання експорту, яке спостерігалось протягом останніх двох місяців, у довгостроковій перспективі, це залежатиме, насамперед, від збереження зернового коридору, заохочення діяльності бізнесу, зовнішньої макродопомоги .

РОЗДІЛ 3.

ШЛЯХИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Попередній аналіз показав, на скільки важливо правильно формувати макроекономічну політику у воєнний час, так перші кроки НБУ після російського вторгнення були спрямовані на запобігання паніці та підривної поведінки, забезпечення безперебійного функціонування банківської системи та платежів, підтримання економіки в умовах безпрецедентного шоку та стримування інфляційних очікувань. Для цього в перший день війни НБУ зафіксував офіційний курс валюти гривні до долара США шляхом використання валютних інтервенцій та запровадження жорсткого контролю капіталу. Валютний курс почав відігравати роль номінального якоря очікувань і став основним інструментом стримування інфляційного тиску та забезпечення макрофінансової стабільності в Україні.

Національним банком було скорегувано оперативну схему монетарної політики, взявши за основу низку антикризових заходів пом'якшення ризиків фінансової стабільності. Зокрема, ліквідність фінансової системи значно зміцнилась через сильний психологічний тиск, викликаний війною, змінились ключові чинники впливу на економічну політику. Так, відсоткова ставка навряд чи стабілізувала б очікування та зберегла контроль над інфляцією, тому уряд відклав рішення НБУ щодо збільшення облікової ставки, зберігши ставку 10% [38].

З перших днів війни уряд розгорнув широкий спектр заходів з підтримки фінансових установ та позичальників, щоб стабілізувати фінансовий сектор. Крім того, для забезпечення безперебійного фінансування найважливіших державних видатків національним банком став активно підтримуватись державний бюджет України шляхом придбання державних боргових цінних паперів. Наразі НБУ викупив ОВДП на загальну суму 315 млрд. грн. (близько 10 мільярдів доларів). Регуляторні дії уряду по посиленню ліквідності через

бюджет і банківську систему, підтримуваний фіксований обмінний курс інтервенції та контроль капіталу, а також заморожування ключової процентної ставки допомагає банкам, підприємствам та домогосподарствам пристосуватися до нової реальності в короткостроковій перспективі, але ця суміш не є стійкою в довгостроковій перспективі [38].

Для покращення ефективності економічної політики на перспективу потрібно скасовувати заходи підтримки ліквідності банків. Відносно жорсткі монетарні умови та повторна прив'язка обмінного курсу забезпечать допомогу у послабленні тиску на валютні резерви України. Разом із прискоренням надходження міжнародної допомоги це дозволить зберегти наші резерви на відносно комфортному рівні та уникнути монетарної дестабілізації. Попередній аналіз показав, що інші країни мали далеко вищу інфляцію під час або одразу після війни і змогли вирішити цю проблему. З урахуванням загальносвітової тенденції прискорення інфляції, стабілізацію рівня інфляції в Україні можна вважати досягненням для накопичення запасу міцності під час війни.

Якщо, не реалізувати антиінфляційну політику держави в короткі терміни, то це знищить заощадження домогосподарств, поглибить кризові тенденції в економіці, підірве соціальну стабільність тощо. Новітня європейська історія сповнена уроків жахливих політичних наслідків, які можуть виникнути через нестримність інфляція. Натомість Україні слід скоротити дефіцит бюджету, скоротивши неперіоритетні видатки і підвищення податків. Крім того, Україні слід активізувати внутрішні запозичення шляхом випуску державних боргових зобов'язань на ринкових умовах. Мета цього заходу, це перекласти тягар фінансування дефіциту на післявоєнні часи, однак цей процес має бути структурований так, щоб запобігти державній заборгованості від продовження зростання в мирний час [39].

Урядовці всіх рівнів системи публічного управління повинні прагнути створити засоби для прозорого управління активами і повну підзвітність та залучення представників міжнародних партнерів. Крім того, важливу роль у цьому процесі відіграватиме належне функціонування банківської системи.

Банківський сектор продемонстрував безпрецедентну стабільність і стійкість з початку повномасштабного вторгнення росії, він залишається в робочому стані та підтримує необхідну ліквідність, банки мають величезний потенціал для боротьби з викликами війни, належним чином капіталізована ліквідна банківська система може стати потужним механізмом регуляторних дій уряду.

Наступним пріоритетом економічної політики держави в період воєнного вторгнення є реалізація перспектив членства України в ЄС, це знаковий крок, який не слід недооцінювати, враховуючи, що шлях до повноправного членства може бути довгим і невизначеним. Україні потрібно сприймати вступ до ЄС, як можливість вивести економіку на новий рівень, стати конкурентоспроможною державою, бути корисною для громадян. Доступ до єдиного європейського ринку може бути як основний елемент підтримки. У практичному плані це створило б величезний розвиток можливостей для України протягом наступних кількох років.

Швидкий доступ до єдиного європейського ринку може примножити індивідуальні вкладення в нашу країну майже відразу – особливо в тих областях, які були менш уражені війною. Безумовно, багато реформ ще належить провести. З нашого боку – НБУ зобов’язується зробити все необхідне для впровадження нашого регулювання фінансового сектору у відповідності до стандартів ЄС якнайшвидше. Фактично, за останні роки ми досягли значного прогресу у впровадженні відповідних вимог ЄС шляхом підтримки ухвалення фундаментального законодавства про банківське регулювання, страхування та платіжні послуги. Крім того, за консультаційної підтримки ЄБРР НБУ прагне привести нашу банківську діяльність у відповідність до регуляторної та наглядової бази за стандартами ЄС. ЄБРР також підтримує наші зусилля щодо досягнення еквівалентності вимогам ЄС щодо конфіденційності та фахової таємниці в банківській системі [40].

Приєднання до Єдиної європейської платіжної зони як важливого елементу нашої інтеграції з ЄС, проведення самооцінки своєї відповідності критеріям приналежності визначає оптимальне рішення для інтеграції з

системами SEPA – з урахуванням викликів, які стоять перед Україною на даний момент. Серед економістів давно точиться дискусія щодо того, який тип інвестицій забезпечує найвищий прибуток для добробуту нації в довгостроковій перспективі: інфраструктура, освіта чи охорона здоров'я. Для України в найближчому майбутньому відповідь є очевидною – безпека. Тривала повномасштабна війна досі залишається ключовим ризиком для економіки України розвитку.

Прийняття твердих управлінських рішень, а також міжнародна підтримка України в період воєнної агресії РФ буде мати значний характер для зменшення ризиків та для відновлення економічного розвитку України в період невизначеності. Для подолання гуманітарної, воєнно-політичної та соціально-економічної кризи потрібна комплексна міжнародна фінансова допомога по відновленню інфраструктури та трансформації української економіки. Таким чином, НБУ спільно з урядом повинні продовжувати докладати максимум зусиль для реформування економічних, фінансових та політичних відносин в Україні.

Нарешті, Захід повинен прагнути мінімізувати інтенсивність свого ширшого протистояння з Росією та зосередитися на стратегічній стабільності як на самоцілі. Це буде складно через серйозність російських звірств в Україні. Але, це може допомогти припинити війну шляхом примусової дипломатії та уникнути серйозного прорахунку боротьби з Росією. Так, Сполученими Штатами Америки та їхні союзниками на Заході, без використання інструментів військової сили, примусовими діями, РФ змушується до припинення війни в Україні. У примусовій дипломатії криються основні шляхи відродження перспектив припинення воєнної агресії в Україну, механізми погіршення позицій Росії.

З початку війни стратегія Заходу швидко знайшла більш ефективну збалансовану політику націлену на руйнацію російської економіки, спрямовану на дискредитацію російського політикуму і бізнесу, на спробу зробити її міжнародним ізгоєм і допомогти Україні захистити себе. Аналіз економічної

стратегії Заходу за принципами примусової дипломатії, можна виявити кілька шляхів відновлення економічного зростання в Україні через збереження єдності та посилення санкцій і міжнародного тиску на рф, а також надання військової та політичної підтримки Україні. Для цього, міжнародній коаліції підтримки України, потрібно взяти за основу заявлену Президентом України Володимиром Зеленським мету «відновити ситуацію станом на 23 лютого 2022 року» з застосуванням більш досяжних кроків примусової дипломатії, які заставляють рф припинити агресію [39].

Інструменти ослаблення позицій рф можна використовувати для переконання її в тому, що настав час прийняти врегулювання шляхом переговорів за допомогою цілеспрямованої стратегії батога й пряника. Зменшення інтенсивності ширшого протистояння між Росією та Заходом, зосереджується на стратегічній стабільності країни як на самоцілі економічного відновлення. Віддати пріоритетність посиленню стратегічної стабільності це важкий політичний аргумент, враховуючи масштаби злочинів, які росія продовжує здійснювати в Україні. Тим не менш, пошук спроб ослабити економічно агресора може підвищити шанси на скоріше припинення війни, що буде в інтересах України, Заходу та міжнародної спільноти [39].

Концепція дипломатії примусу пояснює, чому західній коаліції було так важко змусити росію припинити війну в Україні, так відомі американські вчені Джордж і Шеллінг, які зробили вагомий внесок у сферу міжнародної політики та стратегії виклали свої ідеї в праці «Силове переконання: примусова дипломатія як альтернатива війні», в якій визначено примусову дипломатію як «оборонну стратегію, яка реалізується у відповідь на посягання або агресивні дії опонента», що передбачає вжиття дій, спрямованих на зміну супротивника. [32].

Навпаки, дипломатія примусу «прагне переконати опонента припинити свою агресію, а не змусити його зупинитися». Вчені побачили в дипломатії примусу альтернативу війні, оскільки вона дає супротивнику «можливість зупинитися або відступити, перш ніж він вдасться до військових дій». [13] Для

того, щоб дипломатія примусу була успішною, погрози повинні залежати від виконання вимог примусу. Невійськові загрози, такі як економічні санкції, є частиною картини, але військова сила залишається основним інструментом примусу. Джордж також бачив більший потенціал, ніж Шеллінг, для використання «пряника», а також «батога» для досягнення результату, використовуючи «переконання та пристосування, а також примусові погрози» [34].

На початку воєнного вторгнення в Україну, Захід уникав дипломатії воєнного примусу, західні партнери відмовились погрожувати прямим застосуванням військової сили в Україні для обмеження ризику ескалації з росією, яка є найбільшою ядерною державою в світі [35], запровадивши масштабні економічні санкції та інструменти військової допомоги Україні без гарантій послаблення, якщо агресор підкориться та уникне використання пристосувань. Замість батога і пряника, щоб припинити війну, цей підхід є прямою спробою змусити росію піти на поступки за допомогою економічних маніпуляцій та виснаження на полі бою.

Детермінанти, що перешкоджають примусовій дипломатії, включають розпливчасті та амбітні цілі деяких політиків, переваги росії в мотивації, відчуття терміновості та толерантність до ескалації, а також відсутність надійних гарантій того, що західні партнери зможуть усунути тиск з боку росії. Разом з тим, міжнародна коаліція протистоїть російській агресії завдяки сильним лідерам, які керують коаліцією, єдність євроатлантичного фронту проти росії, об'єднаність і рішучість всіх зацікавлених сторін коаліції, харизматичність президента України Володимира Зеленського, об'єднавшого український народ та лідерів міжнародної коаліції заради збереження української нації, він втілення рис нового лідера вільного світу [36].

Нажаль, є ряд детермінант, які втілюють у свідомість партнерів образ незворотності третьої світової війни, включаючи привид ядерної катастрофи, неможливості уникнення ряду інших ризиків та небезпек, що підриває перспективи примусової дипломатії. Нестача часу та терміновість дій теж

детермінанта, що стримує примусову дипломатію, як інструмент економічної політики, потрібні дуже швидкі та рішучі економічні санкції, які не будуть носити половинчатий характер, не залишать конфлікт незакінченим, позбавлять ризиків нової ескалації та необхідність стримування для зупинки війни. Час є фактором, але не так, як це було під час кубинської ракетної кризи чи вторгнення Саддама Хусейна до Кувейту, парадоксально, але втрати Росії також протидіють примусовій дипломатії, оскільки вони спокушають Захід дозволити Росії стікати кров'ю [40].

Посилення ізольованості супротивника на міжнародній арені, про що свідчить голосування Генеральної Асамблеї ООН за засудження агресії Росії та виключення її з Ради ООН з прав людини, рішення Китаю, які передбачають «безмежність» партнерства з Росією, і Індії, яка зменшує залежність від російського енергетичного та військового експорту дадуть конкретні результати у вирішенні економічних питань. Глибинність конфлікту інтересів в період воєнної агресії проявляється на двох рівнях, а саме між росією та Україною та між росією та Заходом по визначенню шляхів реалізації фундаментальних принципів безпеки та світопорядку. Життєздатність нормалізації посткризових відносин з російським агресором, тепер здається менш сприятливою, ніж під час холодної війни, коли Кеннеді і Хрущов сподівались рухатись до покращення американсько-радянських відносин».[33]

Захід та Україна, сьогодні мають справу з проявами відчайдушного шахрайства, якому не цікаво дотримуватись міжнародних норм права, якому не можна довіряти, у зв'язку з неадекватною поведінкою. Нажаль західні партнери бояться ескалації конфлікту більше, ніж сама росія, як сказав Байден, «ми не будемо вести третю світову війну в Україні». Кремль використовує ці побоювання заходу у своїх інтересах, використовуючи кожен можливість, щоб нагадати західній аудиторії про потенціал ядерної війни [34].

Для Заходу буде важко виправдати будь-яке обмежене врегулювання з режимом, відповідальним за таку неприкриту агресію, і лідером, якого вони вважають військовим злочинцем. Україні також буде важко прийняти умови, які

включають відмову від суверенної території та поступку режиму, який знищив її країну та вирівав її громадян. Проте, якщо не вказати конкретно, які умови можуть бути прийнятними, і не запевнити Росію, що вони будуть дотримані, дипломатія примусу має мало шансів. Захід намагався застосувати стратегію примусової дипломатії, щоб переконати Росію припинити війну в Україні, оскільки більшість умов, які сприяють успіху, відсутні. Однак перспективи примусової дипломатії можна відновити, якщо Вашингтон і його союзники зможуть переслідувати менші, більш досяжні цілі, використовуючи економічні та військові витрати, які він уже завдав Росії, уникаючи при цьому ширшої конфронтації з Москвою. Можливо, ця перспектива набула нового життя, коли Росія тепер знижує рівень своїх військових цілей в Україні, щоб зосередитися на півдні та сході [39].

Ефективний опір України, підтримуваний і озброєний Заходом, змусив Росію зменшити свої власні цілі та амбіції, для України та Заходу цей розвиток подій може стати можливістю визначити більш чіткі цілі у відповідь на відступ Росії, як це зараз почав робити Зеленський. У Заходу немає іншого вибору, окрім як економічно ізолювати Путіна та ставитися до агресора як до економічного ізгоя. Але ця ізоляція може бути використана на користь примусової дипломатії шляхом досягнення компромісу шляхом переговорів, особливо тому, що Путін може відчувати дедалі відчайдушніше бажання продемонструвати ефективність своїх авантур. Разом з тим, потрібно враховувати, що чим більші вимоги до агресора, тим менш ймовірно, що опоненти погодяться на дипломатію примусу. Отже, вибір цілі має вирішальне значення: «це впливає на мотивацію обох сторін і баланс мотивації між ними» [40].

Розширення довгострокових цілей покращення стану української економіки, та послаблення економічного стану росії, може посилити опір Москви та поставити під загрозу короткотермінові зусилля припинити війну за допомогою примусової дипломатії. Отже, щоб дати примусовій дипломатії найкращі шанси, найближчі цілі повинні зосереджуватися на менших, більш досяжних кроках під керівництвом України. Економічна політика України повинна базуватись на поверненні до стратегічної стабільності економічних

процесів як самоцілі розвитку держави на основі нової архітекτονіки безпеки та співпраці у сферах взаємних економічних інтересів.

Не зважаючи на ускладнення економічної і політичної ситуації викликані воєнною агресією потрібно прагнути до налагодження післяконфліктних відносин, заснованих на стабільності та прагматизмі, досягненні взаємоприйнятних економічних результатів війни [48]. Перспективи завершення війни на вигідних для України та Заходу умовах також можна покращити, спираючись на успіх України та солідарність Заходу, щоб використати втрати Росії на полі бою та шкоду, завдану їй економіці. Значна частина цього просто залежить від того, що Захід продовжить дотримуватися цього курсу дій: зберігати єдність, посилюючи санкції та міжнародний тиск на Росію, а також підтримувати Україну у військовому та політичному плані.

ВИСНОВКИ ДО 3 РОЗДІЛУ

Збереження існуючої траєкторії, яка вже зірвала військові цілі Росії та підірвала життєздатність тривалої кампанії по Україні, посилення тиску на агресора через економічне та військове виснаження може змусити росію опинитись у ситуації, коли її імперативи вести переговори чи досягати компромісу вийдуть на перший план, а шлях до виходу стане більш привабливим. Це створює нові можливості для примусової дипломатії, націленої на домовленості про припинення військової агресії. Західні країни продовжують нарощувати зусилля, для забезпечення українських сил системами протиповітряної оборони, безпілотниками, бронетехнікою, артилерією, танками та протикорабельними ракетами для захисту своєї незалежності, це буде всеосяжною стратегією примусу проти росії. Концепція економічного успіху політики держави має полягати в тому, щоб змінити бачення агресором реальних обсягів витрат через економічне та військове виснаження, посилити сподівання покласти край війні, залишивши російську економіку нездатною до розвитку і відновлення.

ВИСНОВКИ

Програми економічного розвитку України в період воєнної агресії передбачають комплекс дій держави, громадянського суспільства, бізнесу і представників міжнародного партнерства налаштовані на реалізацію конкретних дій для відновлення економіки. Потрібні інструменти обґрунтування адресної допомоги бізнесу, механізми більш ефективного впливу на його відновлення та розширення, збільшення доходності і конкурентоздатності територіальних громад, збереження людського потенціалу тощо.

Важливою метою державної політики в сфері економіки має стати залучення національних та зарубіжних донорів до відновлення економіки, це створить ефект масштабу і відновить мультиплікаційні впливи на інвестиції і макроекономічні показники. Великому бізнесу держава має запропонувати додаткові стимули, щоб спонукати його до активної участі у відновленні країни, через фінансову (гранти, позики, податкові пільги) мотивацію, податкову мотивацію, зниження податків на майно або податкові пільги на діяльність у воєнній галузі тощо. Так, зниження на 10% державних і місцевих податків на бізнес розширить довгострокову підприємницьку діяльність і підвищить зайнятість, створення нових робочих місць, що забезпечить значні економічні переваги для громадян держави.

Державі, в умовах посилення міграції найбільш кваліфікованої робочої сили за межі України, потрібні результативні програми з працевлаштування наявних в країні громадян, пошуку потенційних кадрів, що передбачає збір інформації про потреби територіальних громад, програми навчання працівників новим технологіям і кращим методам роботи організації, бізнес-плануванню та маркетингу. Потрібні програми розвитку ринку капіталу, що збільшить пропозицію капіталу для нових малих підприємств за допомогою кількох методів. Прямі кредити малому бізнесу з місцевих та державного бюджетів, створення державних позичкових фондів, за рахунок державних субсидій,

державного фінансування грантів з управління економічним розвитком, за рахунок отримання інвестицій від уряду, банків та міжнародних донорів.

Державі потрібно створити резерви на покриття збитків за кредитами для малого та середнього бізнесу для банків, що надають кредити підприємствам із понад нормою ризику. Більшість політичних проблем можна зменшити шляхом створення незалежних фінансових установ або субсидування фінансування приватного сектору за рахунок міжнародної допомоги. Економічна політика воюючої держави має бути спрямована на розвиток індустрії високих технологій, перш за все у військовій галузі, що передбачає допомогу західних донорів по фінансуванню інтенсивного використання нових науково-технічних знань.

Високотехнологічні галузі, не зважаючи на складну фінансову ситуацію, викликану війною, мають бути пріоритетом економічної і науково-технічної політики держави на всіх рівнях, включаючи мотивацію персоналу, створення соціальної інфраструктури тощо. Набір персоналу має бути спрямований на високотехнологічні галузі, це основа розвитку високих технологій та загального економічного розвитку країни. Зростання високих технологій більше залежить від доступу до знань, вироблених у університетах. Що потрібно враховувати в державному фінансуванні освітніх програм місцевих університетів, як постачальників знань і висококваліфікованих кадрів.

Ефективна економічна політика має зосереджуватись на відновленні підприємств, територій, людських і фінансових ресурсів, які вже працюють в державі та на заохочуванні нових підприємств та людських ресурсів, що покращить якість господарської діяльності. Ефективна політика забезпечується спрямованістю держави на життєві цикли підприємств та домогосподарств, як особливі етапи їх формування та розвитку. Економічна політика держави буде ефективнішою, якщо вона аналізує попит на робочу силу, прагне розширити робочі місця, кількість і якість працівників. •

Істотно має збільшитися міжнародна фінансова підтримка України з метою збереження макроекономічної стабільності у військовий період, для цього

потрібно більше фінансових ресурсів для реконструкції та відновлення в наступні роки, для відбудови соціальної інфраструктури, що вимагатиме фінансування в сотні мільярдів доларів. Тому Україна вже почала пошуки мобілізації коштів для реалізації проектів, також докладаються юридичні зусилля для доступу до заморожених російських активів для потреб відновлення. Накладення арешту на ці кошти потребує розробки відповідного законодавчих процедур, це буде наріжним каменем майбутньої мобілізації міжнародної підтримки, інструментом для зміцнення впевненості і довіри населення до воєнних адміністрацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гбур З.В. Інституційне забезпечення економічної безпеки України. *Інвестиції: практика та досвід*. №3. 2018. С.98-102.
2. Герасимчук З. В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення : монографія. Луцьк: 2006. 244 с.
3. Гончаров Є. В. Державне управління економічною безпекою регіонів в системі забезпечення їх сталого соціально-економічного розвитку . *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. №12 URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Duur_2010_12_3.pdf
4. Горбулін В. П. Засади національної безпеки України: підруч. К. : Інтертехнологія, 2009. 272 с.
5. Горбулін В.П. Система оцінок зовнішніх і внутрішніх ризиків та загроз національній безпеці України. за заг. ред. акад. НАН України. К. : Вид-во ДП "НВЦ" Євроатлантикінформ. 2010. Вип. 16. 232 с.
6. Гуменюк А.М. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти : монографія. К. : НІСД, 2014. 468 с.
7. Данилишин Б. М., Степаненко А. В., Ральчук О. М. Безпека регіонів України і стратегія її гарантування. К. : Науково-виробниче підприємство «Вид-во «Наукова думка»», 2008. Т. 1. 390 с.
8. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України: аналіт. доп. О.О.Резнікова, В.Ю.Цюкало, В.О. Паливода, С. В. Дрьомов, С. В. Сьомін. К. : НІСД, 2015. 58 с.
9. Криленко В. І. Економічна безпека регіону як складова забезпечення національної економічної безпеки. *Ефективна економіка*. №2. 2013 URL : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1779>
10. Крючкова І.В. Структурні чинники розвитку економіки України: монографія. К.: Наукова думка. 2010. 17 с.
11. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство

[В.М. Геєць, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк та ін.]; за ред. В.М. Гейця. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.

12. Приходько В. П. Державне регулювання як необхідна умова забезпечення економічної безпеки регіонів. *Економіка та держава*. 2013. № 7. С. 10-12.

13. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. №964-IV URL : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=964-15>

14. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12.02.2007 р. №105/2007 URL : www.rada.gov.ua

15. Рач В.А. Управління проектами: практичні аспекти реалізації стратегій регіонального розвитку: навч. посіб. / за ред. В.А. Рача. К.: «К.І.С.», 2010. 276 с.

16. Сак Т.В. Економічна безпека України: поняття, структура, основні тенденції. Інформаційні технології та економічна безпека. *Всеукраїнський науково-виробничий журнал*. №6. 2013. С.336-340.

17. Ситник Г. П., Олуйко В. М., Вавринчук М. П. Національна безпека України: теорія і практика :навч. посіб. К. : Кондор, 2007. 616 с.

18. Степаненко А. В. Оцінка економічної безпеки України та її регіонів. *Регіональна політика*. 2002. № 2. С. 39–54.

19. Сухоруков А.І. Транснаціоналізація економіки та економічна безпека України. Україна в системі міжнародної безпеки /за ред. О. С. Власюка. К.: Фоліант, 2009. С. 237–302.

20. Ткач В.О. Система економічної безпеки регіону: аналіз та перспективи URL : rbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?...

21. Третяк О.З. Окремі концептуальні характеристики категорії фінансової безпеки регіону. *Науковий вісник Львівського ДУВС : зб. наук. праць*. Львів : Вид-во ЛДУВС. 2009. № 2. С. 1-7.

22. Україна в системі міжнародної безпеки /Національний інститут проблем міжнародної безпеки. К. : «Фоліант» ВД «Стилос», 2009. 572 с.

23. Чорна М.В., Кушнір Т.Б., Маковоз О.С. Регіональний аспект економічної безпеки держави. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2014. Вип. 2. С. 81-89.

24. Чуприна А. І. Роль інвестиційної складової в забезпеченні економічної безпеки регіону. *Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції*. 2013. Вип. 19, № 3. С. 143-150.

25. Шнипко О.С. Економічна безпека ієрархічних багаторівневих систем: регіональний аспект: моногр. К.: Генеза, 2006. 286 с.

26. Бюро економічної безпеки : що це і чим-Житомир zt.20.msnut.ua

27. Житомир. info | Основні тенденції соціально-економічного розвитку
[URL:HTTP//](http://): (дата звернення 23.11.2020)

28. Житомирська область – Інститут історії України. [URL:HTTP//](http://): (дата звернення 23.11.2020)

29. Ukraine: Current Economic Situation and Future Prospects/[URL:](https://wiiw.ac.at/ukraine-current-economic-situation-and-future-prospects-p-403.html)
<https://wiiw.ac.at/ukraine-current-economic-situation-and-future-prospects-p-403.html> (дата звернення: 28.11.2022).

30. Ukraine's economy: key problems and prospects/ [URL:](https://ideas.repec.org/a/eip/journal/y2016i1p7-22.html)
<https://ideas.repec.org/a/eip/journal/y2016i1p7-22.html> (дата звернення: 28.11.2022).

31. Economic Outcomes and Prospects of Ukraine: Progress, Regress or Status Quo? [URL:](https://icps.com.ua/en/studies-icps/economic-analysis/economic-outcomes-and-prospects-of-ukraine-progress-regress-or-status-quo/)
<https://icps.com.ua/en/studies-icps/economic-analysis/economic-outcomes-and-prospects-of-ukraine-progress-regress-or-status-quo/> (дата звернення: 12.01.2023).

32. Building an economic governance framework fit for the challenges ahead.[URL:](https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_6562)
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_6562 (дата звернення: 15.01.2023).

33. Bullough O, 2015, Welcome to Ukraine, the most corrupt nation in Europe, in: The Guardian, 06 February 2015 [URL:](https://) <https://>

www.theguardian.com/news/2015/feb/04/welcome-to-the-most-corrupt-nation-in-europe-ukraine. (дата звернення: 23.11.2022).

34. World Health Organization, 2018, Life expectancy at birth (years), WHO European Region, European Health Information Gateway. URL: https://gateway.euro.who.int/en/indicators/hfa_43-1010-life-expectancy-at-birth-years/ (дата звернення: 23.11.2022).

35. Ukrinform, 2019, Leading IT companies will join the development of eZdorovya. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubricsociety/2750237-providni-itkompanii-dolucatsa-do-rozrobkiezdorovya.html> (дата звернення: 23.11.2022).

36. World Bank, 2020, Current health expenditure (% of GDP) – Ukraine. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SH.XPD.CHEX.GD.ZS?locations=UA>. (дата звернення: 23.11.2022).

37. Rushton S, Williams OD. 2012. Frames, paradigms and power: global health policy-making under neoliberalism. *Global Society* 26: 147–67. URL: Google ScholarCrossrefWorldCat (дата звернення: 19.01.2023).

38. Shiffman J. 2015. Global health as a field of power relations: a response to recent commentaries. *International Journal of Health Policy and Management* 4: 497–9. Google ScholarCrossrefWorldCat (дата звернення: 19.01.2023).

39. Parkhurst JO, Chilongozi D, Hutchinson E. 2015. Doubt, defiance, and identity: understanding resistance to male circumcision for HIV prevention in Malawi. *Social Science and Medicine* 135: 15–22. URL: Google ScholarCrossrefWorldCat (дата звернення: 19.01.2023).

40. A struggle to survive. Ukraine's economy in wartime. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2022-10-18/a-struggle-to-survive-ukraines-economy-wartime> (дата звернення: 17.01.2023).